

50.013

HA 1.750

LXXIV. ÉVF. 1. SZÁM

ÖTÖDIK FOLYAM

1958. JANUÁR—MÁRCIUS

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1958

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, V. WALDAFFEL ESZTER

Felelős szerkesztő

KÓHALMI BÉLA

E szám munkatársai: FITZ JÓZSEF az irodalomtudományok kandidátusa, ny. könyvtári főigazgató, SZ. NÉMETH MÁRIA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkatársa, ORSZÁGH LÁSZLÓ, a nyelvtudományok doktora, egyetemi tanár, LEO KOHÚT tudományos kutató, Pozsony, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, BUSA MARGIT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, VALKÓ ARISZTID, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, LÉCES KÁROLY egyetemi tanársegéd, BÉLLEY PÁL, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, V. WALDAFFEL ESZTER, az Országos Széchényi Könyvtár h. főigazgatója, DANYI DEZSŐ, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának osztályvezetője, RÓZSA GYÖRGY, a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárának vezetője, BARTA GÁBOR, a Magyar Szabványügyi Hivatal munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, SZÁSZ KÁROLY, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár osztályvezetője, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, JEZERNICZKY MARGIT, a szegdi Egyetemi Könyvtár munkatársa

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon: 134–400.

Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel

(Budapest, V., Alkotmány utca 21.)

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

ÖTÖDIK FOLYAM
LXXIV. ÉVFOLYAM

1958

TARTALOM

<i>Csapodi Csaba</i> : Könyvkonzerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában	118
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Ceninius	327
<i>Fitz József</i> : A nyomdászattörténet korszakai	1
<i>Keresztury Dező</i> : Horváth János nyolcvanadik születésnapjára	305
<i>Kőhalmi Béla</i> : A bibliográfia és az új technika	97
<i>Kőhalmi Béla</i> : Megemlékezés Szabó Ervin halálának 40. évfordulója alkalmából	213
<i>Sz. Németh Mária</i> : Az Akadémiai Könyvtár mint a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzéseinek könyvtári támogatója	10
<i>Ország László</i> : Misztótfalusi Kis és az első magyar könyv Amerikáról	22
<i>Sallai István</i> : A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban	224
<i>Soltész Zoltánné</i> : A második magyar ősnymonda nyomai	144
<i>Szentmihályi János</i> : A hungarica-bibliográfia néhány problémája	109
<i>Szilágyi János</i> : A szakszervezeti könyvtárak Magyarországon a két világháború közötti időben	246
<i>Tombor Tibor</i> : Egy főúri palota átépítése az Országos Műszaki Könyvtár számára	307
KISEBB KÖZLEMÉNYEK	
<i>Berkovits Ilona</i> : Zichy Mihály Igor-ének illusztrációi	271
<i>Busa Margit</i> : Kurucellenes röpirat kéziratos másolata	62
<i>Csapodiné Gárdonyi Klára</i> : Corvinaként felismert kódex a Vatikán Könyvtárában	161
<i>Dörnyei Sándor</i> : A pozsonyi Magyar Hírmondó történetéhez	263
<i>Durzsa Sándor</i> : A tudományok osztályozásának magyar történetéhez	351
<i>Herepei János</i> : Tótfalusi Kis Miklós kolozsvári műhelye és munkatársai	56
<i>Hernády Ferenc</i> : A Pécsi Tárogató két száma	67
<i>Horváth Viktor-Sági Antalné</i> : A „Kolokol” három évfolyama az Országos Széchényi Könyvtárban	162
<i>Jakab Géza-Németh László</i> : Országos „Nemzeti könyvtár-építő mozgalom” a reformkor elején Zalában	267
<i>Jakó Zsigmond</i> : Mátyás király törvénykönyvének újabb töredéke	350
<i>Jakó Zsigmond</i> : Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott	345
<i>Kohut, Leo</i> : Der Wiegendrucker Mikuláš Štetina Bakalář	50
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Tárgyszókatálogos az Egyetemi Könyvtárban	357
<i>Pálvölgyi Endre</i> : Volt-e Szenci Molnár Albert bibliafordításának frankfurti kiadása?	260
<i>Tóth András</i> : „Holt” kéziratgyűjtemények élete	42
<i>Valkó Arisztid</i> : A Stotz nyomdász-család magyarországi működéséről	64
<i>Vértesy Miklós</i> : Jezsuita tiltakozó írás 1707-ből	262
<i>Vízkelety András</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár 31. számú német kódexe ..	158

FIGYELŐ

<i>Barta Gábor</i> : A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (ISO) új könyvtári vonatkozású ajánlása	90
<i>Bélley Pál—Gombocz István—V. Waldapfel Eszter</i> : A varsói Nemzetközi Bibliográfiai Kongresszus	75
<i>Csapodi Csaba</i> : Tudományos könyvtárak és könyvtártudomány Csehszlovákiában	367
<i>Danyi Dezső</i> : A magyar könyvtári statisztika	79
<i>J. Hajdu Helga—Sebestyén Géza</i> : Tanulmányút a Német Demokratikus Köztársaságban	280
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az UNESCO alaptervezete a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai....	197
<i>Kecskés László</i> : A Kínai Népköztársaság Állami Könyvtára Pekingben	283
<i>Kóhalmi Béla</i> : A könyvtárosok felsőfokú oktatásának első nemzetközi konferenciája Prágában.....	195
<i>Léces Károly</i> : Ferenczi Zoltán emlékezete	74
<i>Markos Béla</i> : Fényképi címfelvételezés az Országos Széchényi Könyvtár Könyvelosztó osztályán és a fényképi eljárás tapasztalatai néhány könyvtár katalógizálásában	363
<i>Máté Károly</i> : Szentkúty (Drescher) Pál (1889—1957)	165
<i>Páldy Róbert</i> : A tudományos munka kialakítása a veszprémi Megyei Könyvtárban	289
<i>Rózsa György</i> : Közgazdasági könyvtárak gyarapodási jegyzékei.....	87
<i>sma</i> : A Csehszlovák Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosainak első munkaértekezlete	90
<i>sma</i> : A nemzeti könyvtárak konferenciája	292
<i>Takács József</i> : A nemzeti könyvtárak szervezete és működése	175
<i>Tordayné Péter Erzsébet</i> : Tíz éves a mezőgazdasági dokumentáció	285
<i>Tordayné Péter Erzsébet—Walleshausen Gyula</i> : Még egyszer a mezőgazdasági bibliográfiáról	374
<i>Veregy Gyula</i> : Az ETO és a magyarországi dokumentáció szervezési kérdései....	166
<i>Walleshausen Gyula</i> : Szakkönyvtári továbbképző tanfolyam tervezete	287
Hírek: Nemzetközi Dokumentációs Központ (<i>sma</i>) — Érdekes könyvtártechnikai újdonság (<i>B. B.</i>) — Modern könyvillusztrátorok (<i>P. Lakatos Éva</i>) — Beszámoló a lengyel-magyar bibliográfiai kapcsolatokról (<i>Terbe Lajos</i>) — Kner Imre emlék-est (—)	378

SZEMLE

Allony-Loewinger: The Institute of Hebrew Manuscripts (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	203
Berliner Titeldrucke (Ism. <i>Szász Károly</i>)	92
Bibliográfiák az egyetemi oktatás számára (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	384
Bibliothek — Bibliothekar — Bibliothekswissenschaft (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)..	293
A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának műszaki tudománytörténeti kiadványai (Ism. <i>Baldzs Sándor</i>)	386
Ciuchindel, C.: Despre inceputurile preseii româneşti Courier de Moldavie (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	205
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955 (Ism. <i>Bereczky László</i>)	207
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1956 (Ism. <i>Léces Károly</i>)	298
Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (Ism. <i>Varga Endre</i>)	389
Festschrift zum hundertjährigen Bestehen der Wiener Stadtbibliothek (Ism. <i>Jezer-niczky Margit</i>)	96

Franz, Günther: Bücherkunde zur Weltgeschichte (Ism. <i>Niederhauser Emil</i>) ...	381
Frattarolo, Renzo: Anonimi e pseudonimi (Ism. <i>Szabó György</i>)	202
Fuhrmann, O. W.: Über die Auflagenhöhe der ersten Drucke (Ism. -z)	380
Gutenberg Jahrbuch 1957 (Ism. <i>F. J.</i>)	201
Három pozsonyi könyvtár ősnymtatványkatalógusa (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	204 —
Karel Havlíček Borovský politik a novinář (Ism. <i>M. B.</i>)	206
Katsh, Abraham I.: Catalogue of Hebrew Manuscripts preserved in the USSR (Ism. <i>Scheiber Sándor</i>)	304
Kellner Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	95 ✓
Kísérlet a világ tudományos folyóiratainak kritikai áttekintésére. Verzeichnis ausgewählter wissenschaftlicher Zeitschriften des Auslandes (Ism. <i>Köhalmi Béla</i>)	91
Korpała, Józef: Abriss der Geschichte der Bibliographie in Polen (Ism. <i>Bélley Pál</i>)	295
Kotvan, Imrich: Bibliografia Bernolákovcov (Ism. <i>Markos Béla</i>).....	205
Kozoeca Sándor—Radó György: A szovjet népek irodalmának magyar bibliográfiája 1944-ig (Ism. <i>Trócsányi Zoltán</i>).....	93
A magyar mezőgazdasági szakirodalom könyvészete (1831—1867) (Ism. <i>Lay Béli</i>)	209 ✓
A magyar népművelés tíz éve (1945—1954) (Ism. <i>Babiczký Béla</i>)	387 ✓
A Műszaki Könyvtárosok Tájékoztatója (Ism. <i>Simon Mária Anna</i>)	210
Nagy László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	301 ✓
Nyilas Márta: Arany János Budapestje (Ism. <i>D. Szemző Piroska</i>)	303 ✓
Polgár, Ladislaus: Bibliographia de historia Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis (1560—1773) (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	383 —
A történeti statisztika forrásai (Ism. <i>Tóth András</i>)	300
Varet, Gilbert: Manuel de bibliographie philosophique (Ism. <i>Mátrai László</i>)... 296	296 >
<i>Ujabb könyvtártudományi művek</i> (Összeállította <i>H. Izsó Livia</i>)	391

A nyomdászattörténet korszakai

A nyomdászattörténet a könyvtörténetnek időben a legrövidebb, anyagában viszont a leghosszabb része. Öt évszázada szemben áll az előtörténet közel öt évezredével. Anyaga azonban oly bőséges, hogy az áttekintés és a részek tanulmányozása miatt alszakokra kell tagolnunk. Művelői általában a történelem és irodalomtörténet korszakbeosztását vették mintának.

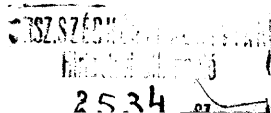
Az első világháború előtt a történetírók, irodalomtörténetírók és nyomdászattörténészek összefoglaló műveik anyagát a szellemi mozgalmak változásai szerint csoportosították, megkülönböztetve egymástól a reneszánsz, a reformáció, az antireformáció, az abszolutizmus, a felvilágosodás stb. korát. Magyarországon az 1526., 1711., 1849., 1867. évet határsorompónak tekintették — még a bibliográfiában is. MARCZALI Henrik, BEÖTHY Zsolt, BALLAGI Aladár ilyenformán tagolták a múltat. Ebben nagyjában — legföljebb egy-két évtizednyi eltéréssel — megegyeztek a külföldi tudósokkal.

A nyomdászattörténészek éppen csak az ősnymtatványkornak szabtak mechanisztikus határvonalat. Először még 1640-ben Bernardus de MALLINCKROT (*De ortu et progressu artis typographicae*) jelölte meg az ősnymtatványok felső korhatárát a szép kerek „annus saecularis”-ban, az 1500. évben. Cornelius a BEUGHEM (*Incunabula typographiae*, 1688), az első ősnymtatványbibliográfia szerzője követte, s azóta 1500 maradt a nyomdászattörténet kezdő fejezetének záróéve. Végrelesen Ludovicus HAIN (*Repertorium bibliographicum*, 1826—1838) rögzítette a korhatárt; munkája mindmáig e tárgykör leghasználtabb segédkönyve, s a tőle való eltérés zavart és nehézségeket okozna.

A későbbi időre azonban rideg évszámsorompók nélkül tárgyalták a reformáció, az ellenreformáció stb. nyomdászatát.

Az első világháború után más korfelosztás jött divatba. Az újkor anyagát mechanisztikusan a XV., XVI., XVII., XVIII., XIX. század korára csoportosították. Például nálunk SZEKFŰ Gyula a *Magyar történetben*, PINTÉR Jenő nagy irodalomtörténetében (noha ugyanő az első világháború előtt még a régi korfelosztást követte) s NOVÁK László ötkötetes nyomdászattörténetében. Külföldi minták után indultak — pl. Svend DAHL 1928-ban megjelent könyvtörténete is ezt a beosztást követi. Talán kényelemszeretetről. A szerző gépi-esen, fejtörés nélkül rakosgathatja a céduláit.

De az ilyen elrendezés se nem logikus, se nem természetes. 1600-ban egyetlen olyan nyomda sem szűnt meg, mely 1599-ben létezett; valamennyi hosszabb-rövidebb ideig tovább működött a XVII. században. Újat sem alapítottak a határvében. Mi értelme, hogy a HELTAI-nyomda történetét 1600-ban megszakítsuk — visszatérve 1558-ra, HUSZÁR Gál magyaróvári sajtójára —, s csak a XVII. századot tárgyaló később következő részben folytassuk? 1599 és

1601 közt belső életében nem történt változás, irányától sem tért el, s anyagi helyzete is ugyanaz.

De mit válasszunk a gépies évszázados beosztás helyett?

BOGENG, a legújabb korig terjedő általános és egyetemes nyomdászat-történet szerkesztője I. kötetében a XV. századdal foglalkozik, a II.-ban pedig sorra vesz egyes országokat, s mindegyiknél a történetet újra kezdve valamennyinél külön-külön 1940-nel zárja.

Az időrendi és földrajzi elv következtlen összekeverésének elriasztó példáját adja. Hasonló lenne hozzá az olyan magyarországi nyomdászat-történet, mely öt évszázadra terjedő anyagát kor-tagolás nélkül a nyomda-székhelyek sorrendjében közölné. Akár a városok betűrendjét, akár nyomda-alapításaik idejét, akár pedig az égtájak vagy országrészek egységét követné, nem a nyomdászat fejlődését látnók magunk előtt, hanem valamely vidék, város művelődéstörténetének egyik kiszakított fejezetét olvasnók. Holott az összefoglaló nyomdászat-történetben a lényeges éppen a tipográfia egységes fejlődésének a szemléltetése. A különféle helyeken és különféle nyomdáknban egyazon időben ugyanazokat a módszereket követték, ugyanolyan eszközökkel éltek, a haladást azonban egyéni kezdeményezésekkel érték el. Hogy ezt láthassuk, az ugyanazon korszakban működőket egymással összefüggésben kell tárgyalnunk, tudnunk kell, mit tanultak egymástól, s minőségi teljesítményeiket meg azok okait össze kell hasonlítani.

Vannak, akik a stílusok szerint tagolják a nyomdászat-történetet: nyomon követik a gótika és reneszánsz versenyét, a reneszánsz átmenetét a barokkba, aztán a rokokó, az empire, a romantika, a biedermeier, a bizonytalankodó eklekticizmus, a mindentől távolodó szecesszió s végül a mai nap könyv-stílusát. A korhatárok ez esetben ingadozóak. Az átmenetek elmosódnak; a stílusok egymás mellett éltek, mert a szegényebb nyomdák ritkábban frissíthették fel készleteiket, s anyagi okokból el-elmaradtak az irodalom, zene és képzőművészet gyorsabb ütemű átalakulása mögött. Az íróknak vigyázniuk kell, nehogy munkájában bibliofil szempontok jussanak túlsúlyba: akaratlanul is meghamisítaná velük az elsősorban a mindennapi szükségleteknek szolgáló nyomdászat tényleges képét.

A nyomdászat-történezesek legtöbbször a történelem és az azzal párhuzamosan haladó irodalomtörténet korsorompóihoz igazodtak. Eljárásukat indokolja az, hogy a tipográfia mindenkor a köznapi életet és a korabeli olvasót szolgálta. Nem szakítható ki a korából. Története azonban, mint az imént említettem, elhomályosodik, ha erőszakosan mechanikus keretbe szorítjuk, pl. ha valamely év csupán azért korhatár, mert számjegye két nullára végződik. Az évszázadok szerinti gépies beosztás nem hangsúlyozza a változásokat, minden történelem lényegét, s megszakítja a fejlődés szemléltetését, noha ez minden történelem fő feladata.

Nem volna-e célszerű és természetes, ha ahelyett, hogy más tudomány-ágakhoz igazodnánk, olyan korfelosztást választanánk, mely megfelel a nyomdászat sajátos természetének, mibenléte különlegességeinek?

E kérdés eldöntésére mindenekeelőtt meg kell állapítanunk, miféle megkülönböztető vonások illenek kormeghatározása alapjául? A technikai fejlődés kritériumai vagy pedig a szellemi indítékok?

A technikának kétségkívül nagy az ipar- és társadalomátalakító szerepe, de nem eredeti ok, neki magának is oka van, mégpedig szellemi oka, s ez utóbbiból indul ki a fejlődés vonala. A technikai változásokat valamilyen gondolat

szüli. A technikához vezető gondolat előbb volt, de a társadalmi igény döntően beleszólt a probléma kiválasztásába.

A technikai találmányt választani kiindulópontul már azért is indokolatlan, mert sok előzménye van, fokozatosan, változatokban születik, nem készen pattan ki Minerva fejéből. Elég alkalmunk volt megtanulni azt az igazságot, hogy minden első előtt volt egy legelső s minden legelső előtt egy legeslegelső.

Lássuk, miként tagolhatjuk a nyomdásztörténetet, ha az eszméket választjuk kiindulópontul.

Mindenekelőtt két főkorszakot különböztetünk meg. Az elsőt a haladást megkönnyíteni törekvő ama gondolat indítja meg, hogy kívánatos, ha a szöveget egyszerre többen és több helyen olvashatják. Kivitelezése fokozatosan történt: kezdetben egész rövid egylapos szövegek (pl. imák, búcsúlevelek) és szentképek átkeféléssel végrehajtott sokszorosítása kifaragott fatáblákról; később ugyancsak keféléssel, de már mozaiktechnikájú szedésnyomással COSTER 20—30 leveles iskolakönyveket adott ki; s végül sajtóval, mellyel GUTENBERG a bibliát két hatalmas kötetben tudta közzétenni. Utódai szinte változatlanul 350 esztendőn át az ő technikáját követték.

A második főkorszak azzal a felismeréssel kezdődik, hogy a tudnivalókat, különösen a híreket, a hírlapokat, de a sajtótermékeket általában is, gyorsan kell az olvasók kezébe juttatni. S a gyorsaság gondolatát egész sereg találmány 18 éven belül megvalósította: 1796-ban SENEFELDER litográfiája, 3 évvel utána ROBERT bálapapírgyártó gépe, 1800-ban STANHOPE vassajtója, 1812-ben KÖNIG gyorsajtója — síneken ide-oda mozgó szedésformákkal, festékező hengerrel, a nyomást végző forgóhengerrel. S a fejlődést 1814-ben betetőzi STEVENSON gőzmozdonya, mely a szállítást gyorsította meg.

S mindezek a gyorsaság gondolatát kivitelező gépek a példányszám emelésének szinte korlátlan lehetőségével megvalósították a gondolatterjesztés olcsóbbodását is.

E két főkorszakon belül a rövidebb alkorszakokat könyvmorfológiai változások jellemzik.

Kiindulnak az előző kor formáiból, de ezeket az olvasás célszerűségi és a kiadók gazdasági szempontjai szerint átalakítják. Az ősnyomatványkor átvette a kódexek külsőségeit: a vaskos rétalakot, a betűtípusokat, az iniciálékat, a kolofont, az őrszót, mely a könyvkötőnek jelzi, hogy a következő levél milyen szóval kezdődik, és a mai lapszámozást pótló betűszignatúrákat. A változás mindössze az, hogy nem kézírásban, hanem nyomtatásban adja őket. A könyvvásárló nem tett különbséget kézíratos meg nyomtatott könyv közt, s a nyomdász maga is csak mesterséges kéziratot látott a kiadványban. Ha hártýára nyomatta, s pazar lapszéli folyondárdísz, aranylemezes kezdőbetűket és ragyogó színű miniatúrákat festett rá, miben sem látszott különbözni a díszes pergamenkéziratoktól. Nem volt ebben csalási szándék. A szemlélő csak a szépség tényét érezte.

A reformáció nyomdászatában általánossá válik a címlap, a könyv elkészítésére vonatkozó adatok a kötet végéről, a kolofonból átkerülnek a címlapra, a lapokat megszámozzák, a szöveget apróbb betűkkel, sokhelyt újfajta típusokkal (kurzívával meg fraktúrral) nyomják. Az ellenreformációban a könyv barokk stílusú, a címlap fecsegő, a fametszetet kiszorítja a rézmetszet és a rézkarc. A felvilágosodás korában a címlapon megjelenik a rokokó bájos vignettája, s kedvéért az azelőtt az egész lapot betöltő 20—30 soros könyvcím fokozatosan megrövidül, míg végül az egy-két soros cím lesz a leg-

gyakoribb. A XIX. században a második főkorszakot indító találmányoktól kapja a könyv mai modern alakját. „Gépkönyv”-vé válik. Míg a közel 400 évig tartó első főkorszakban a nyomdászok munkája kézimunka, s a felszerelésük, az eszközeik is alig változtak (a gutenbergi kéziműszerrel öntötték a betűket, a szedést ugyanúgy rakosgatták, egyengették és tömítették papírszeletekkel, a korom- és olajvegyületből otthon főtt festéket ugyanolyan lószőrrel tömött bőrlabdával kenték a szedésre, a papírt a szedésformából kiálló punktúrákba rögzítették, s mindenütt emberi erővel mozgatott faszajton nyomtak), addig a második főkorszakban minden tevékenységet fokozatosan a gőzzel, majd villamossággal hajtott gép vett át, a papirgyártástól és betűöntéstől egészen a gépszedésig és a rotációs nyomásig. A könyv új képet kapott tőle. Rápillantással meg tudjuk állapítani, hogy más, mint az előző korszaké.

Minden nemzeti nyomdászattörténet morfológiai kezdőévei mások. Olaszországban az ősnymomatványkor 1500-ban ér véget, mert ALDUS Manutius Velencében 1501 óta nyomatta az iskolák felsőbb osztályainak tanulói számára zsebre tehető alakú, kéregbélés-kötésű, könnyű és olcsó klasszikus kiadásait, melyekben feltűnik új betűfajtája, a kurziva is. Tőle indult ki s terjedt el világszerte az új könyvalak. A következő évtizedben északnyugaton Baselbe s innen Párizsba ér, észak felé 1518—20 közt Wittenbergbe, hol LUTHER munkáiban, s itt már további következményeiben, — addig nem ismert több ezres példányszámú és nemzeti nyelvű kiadásokban, továbbá a germán ízlésnek megfelelő fraktúr típusokban — jelentkezik. Magyarországon csak 1535-ben HONTER brassói kiadványaiban tűnik fel, mégpedig az eredeti alduisi formában — baseli, frobeniusi mintára.

Az egyetemes nyomdászattörténet ezeket az egyes nemzeteknél eltérő kezdőéveket átmeneti korbá fogja össze. Az ősnymomatványkort, úgy amint MALLINCKROT és HAIN látta, 1500-zal lezárja, s utána néhány évtizeden át figyelni, miként állandósul az 1501-ben elindult új forma.

Az egyes nemzeteknél a kezdőévszámnak nem kell egybeesnie az új alakban elsőként megjelent könyv impresszumának évszámával. Alkalmassint lehet ennél korábbi, az előkészület idejéből, amikor a nyomdász megszervezte újdonságát, s amikor az olvasók már vásárolták s megkedvelték a külföldön megjelent újformájú könyveket. Vitatható, hogy kell-e egyáltalán pontos évszám? A szakírók és olvasók az emlékezőképesség megtámasztása kedvéért szeretik a korszakokat határozott évszámok közé szorítani. Sőt arra ügyelnek, hogy ezek lehetőleg élesek legyenek : zárják le az előző korszakot valami katasztrófával, pl. a mohácsi vésszel vagy a szatmári békével, vagy pedig indítsák meg az új változásokat okozó felfedezéssel, mint pl. a gyorssajtó találmányával.

A mi magyar könyvtörténetünkben a mohácsi vész valóban világos választóvonalnak tűnik. 1526 : a budai királyi vár fénye hirtelenül kialszik, a kor legszebb könyvtára, a Corvina feloszlik. A budai könyvkiadók, akik között magyar származásúak, mint WARDIA István és SZEKSZÁRDI Lénárt működtek, egy csapásra és maradéktalanul eltűnnek. Maga a könyv megváltozik. 1526 után már igen-igen ritkán kalligrafálnak miniatűrös hártyakódexeket. A szép, tartós, kemény ősnymomatványpapírt részben pótanyagokból gyártott bolyhosabb papír váltja fel, az incunabula-ívrét és a fatáblakötés kimegy a divatból. Nagy alakú betűk helyett apró típusokkal nyomtatnak. A humanisták tudós szellemét háttérbe szorítja a reformáció fürge és verekedős propagandája. A mecénásokat már nem a könyv szépsége érdekli, hanem a hatékonysága, torborzó ereje. Más könyvvilág ez, mint volt az 1526 előtti.

Azonban nem minden korszakot záró vagy kezdő évszám sorompó jellege ilyen meggyőző. A reformációt követő korszakot, az ellenreformációt, 1578-tól, TELEGGDI nagyszombati nyomdája megalapításától számítják. Csakhogy a hitújítás erélyes nyomdászai tovább működtek, 1578-cal távolról sem zárul le a hőskoruk. A működésük csak fokozatosan kap más színt, amikor is a református felekezetek nem egymásban, hanem az újjáéledő és egyre kötekedőbbé váló katolicizmusban látják az ellenséget. Abban a mértékben, amelyben ez erősebbnek bizonyul, csendesedik a tollharc, s a nyomdák a megrendeléseket prédikátorok helyett egyre inkább a barokk-kor tudósaitól kapják. A hitújítás írónyomdászeit nyomdai mesteremberek váltják fel. Józanabbak, számítóbbak, mint a régiek, kisszerűbbek, nyárspolgárok. Az ellenreformáció az a korszak, melyben ez a nyomdásztípus az uralkodó. Melyik évben kezdődött? Nem tudjuk megmondani. Határozott évszámhoz nem köthetünk hosszú fokozatos átmenetet. 1526 annyiban tekinthető fordulatlannak, hogy az átmenet az új formák felé rohamosan következett be, de 1578 után még soká tartott, amíg az előző kor jellemvonásai elhalványodtak.

Hosszú átmenetekhez csak határozatlan, nem pedig pontos évszámok közé szorított korhatárokat állapíthatunk meg.

Különleges alkorszaka a magyar nyomdásztörténetnek, mely mint ilyen az egyetemesben nem számít, az 1686 és 1711 közt, a törökök kiűzésétől a kuruc szabadságharc bukásáig eltelt negyedszázad. Ismét a történelem egyik alkorszakával esik egybe, tárgykörünkben azonban nem a mozgalmas események, nem az ország szökőkútszerű fellendülése meg leomlása miatt különítettük el — noha a nyomdászok ezektől és a korszellemtől nem függetleníthették magukat, sőt e két tényező döntő sorsfordulatokat is okozott egyes nyomdászok életében és egyes nyomdák létében —, hanem azért, mert az akkor vezető hollandiai tipográfia eszméinek és példáinak hatására a magyar nyomdászat átalakult. Más, mint volt az előző s mint lesz a következő időszakban. A holland hatást tárgyalón kívül külön fejezet még az első magyarországi hírlap története, valamint TÓTFALUSI és VINCE — akkori nyomdászatunkat fény-szóróként megvilágító — tragédiája. E fejezetek terjedelme is indokolja, hogy a felszabadulás és lebukás ez izgalmas 25 esztendejét külön korszaknak tekintsük. Igaz, egyetlen emberöltő is hosszabb nála. Aki 1686-ban 25 éves volt, 1711-ben még aránylag fiatal, — 50 éves. Mégis tömérdek változást látott, nemcsak a politikai életben, hanem a nyomdászatban is. Az is magasba lendült és mélybe hanyatlott.

A következő alkorszak, 1712-től a XVIII. század végéig, újra egészen más világ. Jönnek a nyugat felől bevándorló német nyomdászok. Alapos mesterségbeli szakismeretet és pezsgő vállalkozókedvet hoznak magukkal. Szűz vidékekre is elmerészkednek, s az új nyomdászékhelyekkel (Sopron, Győr, Vác, Pécs, Temesvár) az ország szellemi képe is átalakul. A jövevények bámulatosan tudnak alkalmazkodni. Alázatosak és engedelmesek a megyéspüspökök iránt, akiket mecénásul meghódítanak maguknak, de ugyanekkor a felvilágosodás szolgálatába is állnak. Részük van benne, hogy a magyar irodalom megújul. A magyar könyvek száma a hazai latin és német kiadványokkal szemben örvedetesen szaporodik. Az új eszmék helyet kapnak bennük. A MARTINOVICS-per áldozatai közt nyomdász is akad, aki az éjszaka leple alatt a forradalmi kátét szedi ki. Könyveik külseje, megjelenési formája is más, mint az előző korszaké. A barokk stílus megnemesedett. A papír ellenállóbb, keményebb, a könyvek kötéséhez finomabban kidolgozott bőrt használnak, még a jelentéktelen apró-

nyomatványoknak is színes, csillogó papírborításokat adnak. A gazdagodás, a növekvő jólét jele.

A második főkorszak kezdő átmeneti ideje a nyugati országokban évtizedekkel rövidebb, mint nálunk. Angliában STANHOPE lord vassajtóját WALKER gépész a londoni BULMER-nyomdában már 1800-ban alkalmazta. Elgondolásai azonnal meghódították az ottani nyomdai ipart. Célja a munkateljesítmény fokozása, jelszavai: nagyobb mennyiséget kevesebb idő alatt, több könyvet hamarabb, olcsóbb termelést nagyobb nyereséggel!

A vas ellenállóképességének és súlyának erő kifejtése lehetővé tette, hogy a „stanhope”-nak kétszer akkora nyomótalpa legyen, mint a faszajtónak, s hogy egyetlen nyomással egész ívet nyomtathassanak vele. (A faszajtóval teljes ívet csak két munkamenetben, részletekben lehetett nyomni.)

A tőkeerős országokban, Angliában, Franciaországban és Németországban a stanhope gyorsan elterjedt. A maradék Magyarországon, ahol „lélek nélkül való gép”-nek, „betűgyilkos”-nak minősítették, csak 1835-ben szerezte be első példányát a pesti TRATTNER—KÁROLYI-nyomda.

Pedig akkor külföldön már új találmány szorította ki. STANHOPE gépe még kézisajtó volt, s az KÖNIG Frigyes első, 1803-ban Suhlban szerkesztett automatikus gyorsajtója is, mely fogaskerékátvitellel festékezett, az íveket pedig emberi kéz segítségével nélkül be- és kihajtotta, nyomta és kirakta. Néhány évvel később Angliában BAUER nevű munkatársával olyan gépet állított üzembe, mely óránként 400 nyomást végzett — óránként többet, mint a faszajtó egész nap alatt. S ezt a csodát is túlszárnyalta 1812-ben cilindres gyorsajtójával. Óránként két nyomóhengerrel 2400 nyomást teljesített. Ez az „ívsikkasztó” gép is csak 1840-ben vonult be Magyarországra, szintén KÁROLYI István nyomdájába.

A nyomás meggyorsulásának előfeltétele a szedés meggyorsítása. A szedőszemélyzet túlságos szaporítása azonban megdrágította volna az üzemet és vele a termékeit. Angliában 1812 óta kísérleteztek gépszedéssel. A szedés gyorsasága viszont nagyobb betűmennyiséget kívánt, — következként, ugyancsak Angliában, szabadalmazták az első betűöntőgépet, mely naponta 20 000, sőt későbbi tökéletesítése után 40 000 betűt öntött ki magából. A régi betűöntőműszer ugyanazon idő alatt legföljebb 5000 betűt tudott termelni.

Mindezek ellenére a második főkorszakot nyomdászattörténetünkben mégis 1800-zal kezdhethetjük, mert azóta — bár óvatosabban, mint a gazdagabb nyugaton — nálunk is érvényesül az a gazdasági törvény, mely szerint fejlettebb technikával olcsóbban, jobb gépi segítőmechanizmussal könnyebben boldogul az a nyomdász, aki él az új találmányokkal és fortélyokkal. E felismerés első jele, hogy LASZLOVSZKY József budai polgármester 1800-ban Bécsben SENEFFELDER-féle könyomógépet vásárolt, s azt a budai városháza pincéjében a várbeli börtön rabjaival kezelte. Hivatalos hirdetményeket, polgármesteri rendeleteket, kézírásos körleveleket sokszorosított vele. A nyomdák is hamarosan ráébredtek, mennyivel olcsóbban illusztrálthatják a litográfiával folyóirataikat meg könyveiket. 1820 körül már úgy látszott, hogy a rézmetszet és rézkarc — minden mélynyomás — végképp letűnt.

Nem számít, hogy Magyarország eleinte hátul kullogott azért, mert nyomdászainak többsége szegény ember, aki az újdonságokat, mert anyagilag nem bírja őket, gyanakvó szemmel nézi, s óvatosságból kitarthat meglevő ócskaságai mellett. Másutt is így volt. BALZAC, az egykori nyomdász, maradi regényalakja jut eszünkbe: görcsösen ragaszkodik rozszant faszajtójához, és száználmas

hátrányba kerül merészebb versenytársával szemben, aki STANHOPE akkori újdonságával legyőzi.

Az eszmék az egyesek ellenállása ellenére utat törtek maguknak s megindították az új korszakot.

Ha a XIX. század első évtizedeiben lassan is haladt nálunk a technikai megújulás, tipografiáink annál készségesebben alkalmazkodnak a korszellemehez. Nyomdászattörténetünk egyik legszebb fejezetében az élenjárók közt látjuk őket. Az 1848. március 12-i népgyűlésen elfogadott *Mit kíván a magyar nemzet?* 12 pontjának elseje a sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését követelte. Március 15-én e kívánságot a LANDERER—HECKENAST-nyomda valósította meg, amikor a 12 pontot és PETŐFI *Nemzeti dalát* cenzúra és hatósági engedély nélkül kinyomtatta. Ő tette meg az első forradalmi lépést.

Az utolsó korszak 1867-tel kezdődött. Nem azért, mert nálunk történelmi választóvonal s nem is azért, mert kendőzés nélküli sajtószabadságot létesített, hanem azért, mert ismét a nyomdászati technika tért új utakra. 1800-ig kizárólagos kézműipar, 1800-tól 1867-ig egyre elhatalmasodó gépipar, 1867-től kezdve nagyüzemeiben gyáripar. Lényegében, az eszmét tekintve, csak fokozása az előbbinek. Még mindig a gyorsaság és mennyiség növelése a cél. Külföldön kísérleti intézetek kutatták, miként lehetne a sajtó termelésében helyet, időt, kiadásokat takarítani, az előállítási költségeket csökkenteni, viszont a minőséget s a számbeli eredmények színvonalát emelni. A kutatás a rotációs elv mellett kötött ki. Kimondta, hogy a nyomdagépeknek a termelés szempontjából meddő mozgásait ki kell küszöbölni. A KÖNIG-féle gyorsajtó ide-oda, fel-le mozgásait a szünet nélküli körforgás váltja fel. A szedést már nem helyezik sík lapra, hanem hengerre öntik, a végnélküli bálapapír forgó hengerek közt fut át — a hengerek nemcsak nyomóformák, hanem papírvezetők is — s a körforgás sokkal sebesebb, mint az ide-oda mozgás. A statikus (egyensúlyozó) erő dinamikus (mozgó-feszülő) energiává változott át, s a rotációs óránként végez kb. 20 000, sőt ha ikergép, 35 000 nyomást. A gyorsvonalat elbújhat mögötte.

A fejlődést ebbe az irányba a hírlapirodalom terelte. Az újságnak a szerkesztőségi záróra után néhány órával és százezernyi vagy még több példányban kell megjelennie. Az első rotációt 1865-ben a *New-York Times* géptermében állították fel, s az 1867-es kiegyezés után csakhamar FALK Miksa *Pester Lloyd*-ja is ilyen „szörnyetegen” készült. Segítségével naponta kétszer tudott megjelenni.

A tipográfiát sokféle mellékágának a fejlődése is modernizálja. Felhasználják és tökéletesítik az előző alkorszak kémiai lánctalalmányait: a fotolitográfiát, a fotomechanikai sokszorosító eljárásokat, a cinkográfiát, a fotótipiát, a még STANHOPE által elgondolt szövegmatricázó tömöntést (stereotípiát), melyen a rotációs géppel való nyomás lehetősége is alapszik stb. A vilanyerő, mint gépmozgató, idővel még a könyvkötőüzemeket is korszerűsíti, pl. Budapesten a GOTTERMAYER céget. A hírszolgálat gyorsítására megszervezik a távirati irodákat.

Emellett folyvást új gépeket szerkesztenek. A NELSON-kolosszusok az íveket kinyomják, felszabdadják, összehajtogatják, és fűző meg könyvkötő munkát is végezve, teljesen kész kötött könyveket potyogtatnak ki magukból. Az inyencek irtóznak ezektől a könnyen kettéváló termékektől, melyekben néha hiányzik valamelyik ív, viszont valamelyik másik kétszer van meg, de a kevésbé olcsón jut hozzájuk és mohón falja őket.

Az általános fejlődés terén magyarok is közreműködtek. Sikerral PETZVÁL József, a fényképészet hasznosítása terén. Sikertelenül a félreismeret lángész, bonyhádi KLEGL József magyar testőrtiszt, mérnök, festőművész és feltaláló, aki már az 1840-es pozsonyi diétán bemutatta úttörő billentyűs szedőgépét, de támogatás hiányában sem ezt, sem egyéb akkor hallatlan találmányát (buvárhajó, sínlerakóvasút, hangjegyzőgép stb.) nem tudta értékesíteni. Negyvenötven évvel később Amerikából kaptuk a linotype-ot meg a monotype-ot, melyeken mai szedőink virtuóz módon — óránként öt-hatezer betűt küldve sajtó alá — zongoráznak.

A korszak jellegzetességét ezúttal sem az általánosabb gyakorlat, hanem az új eszméket felkarolt kivétel adja meg. Nem minden nyomda vált gyárrá. A legtöbb továbbra is, ma is, kevés személyzettel, egyszerűbb felszereléssel dolgozik. Gépeik többsége nem rotációs, hanem gyorsajtó és a vasból modernizált gutenbergi típus, a kis tégelysajtó. A nyomtatványok áralakító tényezőjét sem a drága gépek árának törlesztési ezreléke, hanem elsősorban a munkabér szabja meg.

A statisztika azonban az utolsó alkorszakból meglepő számszerű fejlődésről ad képet. Míg 1817-ben Magyarországon 52 nyomda működött s félszázaddal később, 1866-ban Budán és Pesten 17, vidéken 89, addig 1880-ban egymagában Budapesten 75 s tíz évvel később ugyanitt 149 tipográfiát tartottak számon. Több mint nyolcszor annyit, mint negyedszázaddal előbb. Újabb húsz év múlva, 1900-ban az egész országban 531 s végül 1939-ben, amikor a statisztika megjelent, a trianoni Magyarország 151 városában és községében 912 könyv- és hírlapnyomda, valamint 48 kő- és offsetnyomda volt. Mindezek együtt 6537 munkást és 129 tanoncot foglalkoztattak. (De rajtuk kívül a statisztika 1466 munkanélküli nyomdai munkást tartott nyilván!) Az üzemekben 559 szedőgép és 2898 nyomógép működött; utóbbiak közt 1436 a tégelynyomó, 1126 a gyorsajtó, 64 az automata-, 66 a rotációs és 206 a kőnyomdai és offsetgép. A nyomtatványok ez évi együttes értéke 52,9 millió pengőre rugott, amihez a statisztikus megjegyzi, hogy ez az összeg az ország összes gyáripari termelése értékének másfél százalékát sem érte el.

Azt is kiszámították, hogy Magyarországon 1935-ben minden 10 000 lakosra 4 és fél új könyv esett. Tekintélyes termelésnek látszik, számos más országot előztünk meg vele. Romániában ugyanakkor csak 2 és fél könyv-újdonság jutott 10 000 emberre, Bulgáriában 3, az Észak-Amerikai Egyesült Államokban meg éppen csak 0,7, mert ott a nép könyv helyett inkább újságot olvas.

Minél nagyobb a termelés, annál kevésbé egységes a nyomdászati stílus. Kisebb műhelyek gazdái, pl. KNER Gyomán, TEVAN Békéscsabán, tudtak maguknak saját stílust teremteni és meg is tudták őrizni. A nagy nyomdáknak azonban a tömegked személyzet, a sok külső munkatárs s a különféle teendő megosztása megakadályozza az egységes ízlés és akarat kialakulását. Író, illusztrátor, szedő, nyomtató, könyvkötő más-más világban él s nehezen hangolódik össze. A korrektor, a szerkesztő kénytelen minduntalanul megalkudni a munkatársak felfogásával, a vezetőt pedig nagyvonalú tervek és üzleti gondok foglalják el.

A munka javarésze hírlapok és folyóiratok előállítására esik. Ebben is különbözik az új korszak a régebbiektől, melyekben a súlypont a könyveknek, a a befejezett alkotásoknak jutott. Most a soha **be** nem fejezett, a mindig folyó munka van előtérben. Ez hozzá tartozik a tömegelvre alapozott fejlődéshez.

A nyomdászat a hírlappal és folyóirattal vesz részt legerőteljesebben az emberiség szellemi forradalmában.

Néha az a sejtelmünk támad, hogy a meglevőből már kialakulnak a majd következő korszak körvonalai. Mostanában a technika haladását dokumentáló cikkekben és fordításaikban egyre gyakrabban esik szó az automata mechanizmusról. Előre megállapított sorrendben minden munkát külső beavatkozás nélkül végez. Gyárak munkások nélkül. A rotációs már ma is ilyesféle automata. Sok egyéb nyomdai fogást is végezhetnének önműködő készülékek. Csak azt nem tudom elképzelni, hogy íródhatik mű író nélkül s jelenhetik meg nyomdász nélkül.

Am ez már nem a múlt, nem a történelem kérdése, hanem a jövőé.

FITZ JÓZSEF

JÓZSEF FITZ: EINTEILUNG DER EPOCHEN IN DER UNGARISCHEN BUCHDRUCKERGESCHICHTE

Vor dem ersten Weltkriege hatten die Geschichtschreiber, Literaturhistoriker, Bibliographen und Darsteller der Buchgeschichte in ihren zusammenfassenden Werken meist solche Inhaltseinteilungen gewählt, die die einzelnen Abschnitte im Sinne des Entwicklungsprinzips, gemäss dem Zeitgeist und Zeitstil, einander übersichtlich gegenüberstellten. Da gab es je eine herkömmliche Ära des Mittelalters, der Renaissance, der Reformation, der Gegenreformation, des Absolutismus u. s. w. Für Ungarn schienen besonders die Jahre 1526, 1711, 1849 und 1867 natürliche und ins Auge springende Zeitschranken zu sein.

Nach dem ersten Weltkrieg kam dann auch bei uns die mechanische Einteilung in Mode. Wir hatten nun je eine Geschichte, Literaturgeschichte und Buchdrucker-geschichte des 15., 16., 17., 18. und 19. Jahrhunderts. Für die Autoren mag dies die bequemste Periodisierung sein. Sie können ihre Zettel ohne Kopfzerbrechen mechanisch sortieren.

Der Leser aber empfindet diese Einteilung weder als logisch, noch als natürlich. Alle Druckereien Ungarns, die im Jahre 1599 existierten, setzten ihre Arbeit 1601 fort. Keine einzige entstand in der Zwischenzeit. Hat es einen Sinn z. B. die Geschichte der Klausenburger Heltai'schen Druckerei mit dem Jahre 1600 abzubrechen, bloss weil die Zahl auf zwei Nullen endigt, wo sie doch mit den gleichen Kräften, denselben Materialien und den bisherigen Zielen weiterwirkte? Die mechanische Einteilung betont weder die Veränderungen, — das eigentliche Thema der Geschichte, — noch veranschaulicht sie die Entwicklung, — was doch die Hauptaufgabe jeder geschichtlichen Darstellung wäre.

Wir schlagen an Stelle der mechanischen Einteilung für die Buchdruckergeschichte eine solche vor, die sich nach den morphologischen Wandlungen des Buches richtet. Allerdings kann man sich in diesem Falle nicht an genaue Jahresgrenzen halten. Teils weil diese in den verschiedenen Ländern von einander abweichen (— in Italien beginnt die moderne Buchform mit ALDUS MANUTIUS, in Deutschland etwa zwei Jahrzehnte später mit Luthers Wittenberger Ausgaben, in Ungarn infolge ausländischer Muster in den dreissiger Jahren des 16. Jahrhunderts —), und teils weil die Stilübergänge in ihren Schwankungen schwierige Probleme bieten. (Z. B.: wann beginnen und wann verlaufen sich die Elemente des barocken Buchstils? Oder: wann endet die Periode des handgefertigten Buches und wann beginnt jene des typographischen Maschinenprodukts?) Wir denken es aber für unnötig sich allzu starr an Daten zu binden und glauben, dass die morphologische Einteilung ein klareres Bild der Buchentwicklung zeigt, als die mechanische.